

Integrale jeugdhulp

Gebetonnerde schijnparticipatie

JAN NAERT, HILDE LINSSEN EN REIN HAUDENHUYSE

'Van een degelijk en beloftevol participatieproces is binnen integrale jeugdhulp nog geen sprake.'

Integrale jeugdhulp wil de jonge gebruiker van hulp en ondersteuning meer centraal plaatsen. Participatie is daarbij één van de leitmotieven. De overheid richt allerlei participatiestructuren op en spreekt vertegenwoordigers van cliënten aan om deze structuren te bevolken. Als overtuigde supporters van participatie, zijn we niet laaiend enthousiast over de wijze waarop die hier gerealiseerd wordt. Een geprefabriceerd vertegenwoordigingsmodel moet inspraak van kinderen, jongeren en hun ouders mogelijk maken. In deze bijdrage illustreren we aan de hand van concrete voorbeelden de beperkingen van zo'n model dat uitmondt in georganiseerde schijnparticipatie die voorbijgaat aan de jongere zelf. We moeten niet verzoeken om die stelling empirisch te onderbouwen. Zo nam integrale jeugdhulp een valse start toen een brede coalitie van organisaties weigerden om vertegenwoordigers af te vaardigen. Participatie lijkt wel gedoemd om uitgehold te worden zodra het op de werkvloer landt. En jonge gebruikers zijn daar de dupe van. Dat kan toch niet de bedoeling zijn?

IN THEORIE

In maart 2014 rolde Vlaanderen haar integrale jeugdhulp uit. Want de jeugdhulp moest meer overzichtelijk, toegankelijk en op maat gemaakt worden. Dat kon maar door de muren tussen de verschillende betrokken sectoren voorzichtig te slopen. Er werd daarbij vooral gekeken naar de Centra voor Leerlingenbegeleiding, het algemeen welzijnswerk, Kind en Gezin, het Agentschap Jongerenwelzijn, het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap, de Centra voor Geestelijke Gezondheid en pleegzorg. Het was de bedoeling om dit vernieuwingsproces mee te laten sturen vanuit het perspectief en de leefwereld van kinderen, jongeren en hun gezinnen. Zo staan in het Decreet Integrale Jeugdhulp (2013) een aantal doelstellingen centraal zoals het krachtgericht en participatief werken vanuit jongeren en hun netwerken. Daarbij wordt ook gekeken naar organisaties of sectoren die zich in de onmiddellijke omgeving van jongeren, ouders en jeugdhulpverlening bevinden. Deze interessante 'spreekbuizen' kunnen hun steentje bijdragen tot een meer vraaggestuurde jeugdhulpverlening. Zo kunnen deze organisaties eigen ervaringen delen rond vormen van participatie zoals oudergroepen of jongerenfora.

Degelijke en intelligente participatieprocessen zorgen voor meer sociale cohesie tussen verschillende partners in het proces. De rechtstreeks betrokkenen en hun vertegenwoordigers krijgen verantwoordelijkheid en kunnen invloed uitoefenen op het beleidsproces. Op die manier wordt dat veranderingsproces ook duidelijk voor kinderen, jongeren, hun ouders en vertegenwoordigers. Vaak worden de deelnemers door zo'n participatieproces ook sterker, waardoor op microniveau jongeren en ouders meer greep krijgen op de eigen situatie. En ook de hulpverlening is gebaat bij participatie: haar draagvlak en slagkracht verhoogt omdat ze beter aansluit bij wat jongeren en ouders inbrengen. Participatie lijkt dus enkel winnaars op te leveren.

ONDERAAN DE LADDER

Tot daar de beloftevolle theorie. Want van zo'n participatie is nog niet veel in huis gekomen omdat in dit veranderingsproces de 'gebruiker' platgedrukt wordt door de jeugdhulpmachine. Zo werd gekozen om participatie te herleiden tot een vertegenwoordiging van gebruikers in adviserende en raadgevende structuren. Iedereen die een beetje kaas heeft gegeten van participatie weet dat zo'n 'informer' en 'raadplegen' helemaal onderaan de participatieladder staan. Bovendien zijn die structuren niet kneed- en wendbaar. Deelnemers moeten er vooral hun eigen positie zoeken in de schaduw van monolithische blokken. Neem bijvoorbeeld de Adviesraad Integrale Jeugdhulp. Via die Vlaamse structuur worden vertegenwoordigers van ouders en minderjarigen geïnformeerd over nieuwe richtlijnen, moduleringen en ingewikkelde procedures. Al zijn de vertegenwoordigers van jongeren en hun netwerken niet dagelijks professioneel met dit thema bezig, toch ervaren ze in de praktijk de gevolgen van dit systeem. Maar die cruciale praktijkexpertise kan in deze structuren niet zonder meer ingebracht worden. Want eerst moet men de sectorale professionele gewichten, het ingewikkelde jargon en de stapels teksten trotseren. Geen sinecure, want in Vlaanderen zien slechts enkele

---

De 'gebruiker' wordt platgedrukt door de jeugdhulpmachine.

'founding fathers' van integrale jeugdhulp nog het bos door de bomen.

Van een degelijk en beloftevol participatieproces is binnen integrale jeugdhulp dus nog geen sprake. Als je bijvoorbeeld niet stimuleert dat mensen die participeren ook mee de agenda bepalen, dan wordt participatie meteen gekortwiekt. Het strak afgebakend en opgelegd kader waarin de participatie van cliënten vorm krijgt, bemoeilijkt het om binnen de voorziene participatiestructuren te reflecteren over wat mensen als ondersteunend ervaren. Het is dan ook noodzakelijk dat jongeren, ouders en hun vertegenwoordigers ruimte krijgen vanuit een kader dat niet vooraf vastligt en voldoende voeling heeft met kinderen, jongeren en gezinnen.

ARMOEDETOETS IN SCHUIF

Is er op dit vlak dan geen evolutie in de goede richting? Niet echt: we schrijven deze bijdrage omdat ook het Decreet Integrale Jeugdhulp (2013) weinig vooruitgang belooft. Er is wel sprake van een ruimere cliëntenvertegenwoordiging naar verschillende 'doelgroepen', maar om dit waar te maken rekent men nog steeds op de verschillende netwerken die een marginale plaats toebedeeld krijgen in het concept integrale jeugdhulp. Zo worden oproepen gedaan bij het jeugdwelzijnswerk, het Minderhedenforum, het Vlaams Gebruikersoverleg voor Personen met een Handicap en het Netwerk tegen Armoede om vertegenwoordigers af te vaardigen. Dat is slechts een schijnvertoning omdat men deze partners in het eigenlijke veranderingsproces niet ernstig neemt. Eind 2013 bijvoorbeeld deden het Netwerk tegen Armoede en de Universiteit Gent een armoedetoets op het Uitvoeringsbesluit Integrale Jeugdhulp. Dit betrof een diepgaand en intensief proces met verenigingen waar armen het woord nemen en een wetenschappelijke invalshoek. Het resultaat van deze oefening werd echter compleet genegeerd in de verder uitrol van de uitvoeringsbesluiten.

Na die koude douche weigerden het Netwerk tegen Armoede, het Vlaams Gebruikersoverleg voor Personen met een Handicap, de Vlaamse Jeugdraad en het jeugdwelzijnswerk om vertegenwoordigers af te vaardigen in de nieuwe participatiestructuren van integrale jeugdhulp. Een weigering waarmee het beleid en integrale jeugdhulp licht mee lijken om te gaan. Het feit dat men ondertussen zonder omkijken verder doorfietst, roept de vraag op of de overheid nog wel belang hecht aan beleidsparticipatie van cliënten. Als de overheid eenzijdig bepaalt hoe participatie plaatsvindt, dan hoeven we wat ons betreft niet meer over participatie te spreken. Laten we dan meteen en kat een kat noemen en spreken over een georchestreerde aanwezigheidspolitiek van vertegenwoordigers in informatiestructuren.

TRAGIEK VAN EEN REFLECTIEGROEP

De degradatie van participatie tot een flauw afkooksel is niet nieuw. In het vorige Decreet Integrale Jeugdhulp (2004) werd voorzien in een vertegenwoordiging van cliënten. In dat kader werd in Oost-Vlaanderen een reflectiegroep minderjarigen opgericht. Hierin zetelden vertegenwoordigers van sectoren binnen en buiten integrale jeugdhulp. De dynamiek van die groep startte vanuit duidelijke signalen over verkokerde en mank lopende jeugdhulpverlening. Veel van die signalen sloten aan bij de ontstaansredenen van integrale jeugdhulp. De diversiteit van mensen die participeerden, versterkte deze dynamiek. Zowel signalen van sectoren zelf als van potentiële gebruikers van jeugdhulp kwamen aan bod. Maar gaandeweg verdween deze dynamiek. De groep stelde vast dat signalen verwerkt werden in mooie bundels en dat er af en toe, bijvoorbeeld op een studiemoment, een forum werd geboden om inzichten en bekommernissen op tafel te leggen. Maar in de feiten bleven veel signalen en adviezen dode letter.

De degradatie van participatie tot een flauw afkooksel is niet nieuw.

Bovendien werd ook pijnlijk duidelijk dat censuur werd toegepast op de vrije debatruimte van deze reflectiegroep. Steeds meer werd de agenda van bovenaf bepaald. Telkens zo'n versmachtende agenda-setting vanwege de overheid werd bevraagd, volgde het antwoord dat het noodzakelijk was om thema's te agenderen die op dat moment aan de orde waren.

Omwille van de grote complexiteit van dit veranderingsproces was het voor vertegenwoordigers vaak onmogelijk om die afweging mee te maken. Vaak hadden ze zelfs geen flauw benul van de stand van zaken. Zo raken mensen niet betrokken op een proces. Integendeel, ze vervreemden ervan. Die éézijdige agendasetting en de gevolgen ervan, duiken vandaag opnieuw op bij de implementatie van integrale jeugdhulp. Zo wordt de agenda top-down bepaald en gaat het bijvoorbeeld over informaticaperikelen bij het gebruik van de verschillende elektronische documenten.

BIJ DE GARAGIST

Uit de Oost-Vlaamse reflectiegroep minderjarigen recupereerde de overheid vooral de informatie en signalen die pasten binnen haar eigen proces. Alles wat daar buiten viel, ging verloren of werd in het beste geval opgenomen in te archiveren bundels. Toch stelden tijdens zo'n reflectiegroep deelnemers kritische vragen bij de enorme complexiteit van integrale jeugdhulp. Hoe krijg je dat complexe verhaal ooit verkocht aan de jongeren zelf? Volgens de beleidsvertegenwoordigers was die complexiteit geen probleem. Want om goed geholpen te worden, hoef je niet het ganse systeem te begrijpen. Om dat te onderbouwen, greep een beleidsvertegenwoordiger naar de volgende 'passende' vergelijking: 'Als je een auto binnenbrengt in een garage verwacht je ook niet dat je elke technische interventie vanwege de garagist begrijpt?' De vergelijking zegt veel over de gehanteerde kijk op jeugdhulp. Dat zou een proces zijn dat vergelijkbaar is met het sleutelen aan een auto. Jongeren worden op die manier een mechanisch te herstellen mankement in de machine van integrale jeugdhulp.

Dit voorbeeld is tekenend voor de manier waarop wordt omgegaan met adviezen en signalen. Naast het onvoldoende ernstig nemen van de impact van taal op de deelnemers, gaat men ook voorbij aan het machtsonevenwicht dat gecreëerd wordt in een systeem dat weinig transparant en toegankelijk is door het gebruikte jargon. Bovendien werden deze signalen op geen enkele manier ernstig genomen in de verdere uitwerking van het concept. Gevolg is dat er ondertussen nog steeds geen sprake is van het eenvoudiger en transparanter maken van het totale concept, integendeel.

DOEKJES VOOR HET BLOEDEN

Nog een voorbeeld van het manifest negeren van gebruikerssignalen. Uit alle regionale stuurgroepen, de Adviesraad Integrale Jeugdhulp en uit de adviezen van het Netwerk tegen Armoede, het Kinderrechtencommissariaat en de Vlaamse Jeugdraad kwamen duidelijke signalen dat de trajectbegeleider moest behouden blijven en zelfs nog sterker moest worden uitgebouwd. Dit werd trouwens ook duidelijk uit een analyse van een aantal precaire status quo's in de jeugdzorg na tien jaar implementatie van integrale jeugdhulp (Crombez en De Wachter, 2011). Ondanks deze signalen heeft men de trajectbegeleider uit het nieuwe decreet geweerd en vervangen door de 'vrijwillige' vertrouwenspersoon die in het geval van maatschappelijk kwetsbare ouders en jongeren 'mag' instaan om het traject te begeleiden. Al worden deze organisaties niet voldoende meegenomen in de hervorming van de jeugdhulp, toch mogen ze als vertrouwenspersonen wel instaan voor 'vrijwillige' ondersteuning van jongeren. Dit is een aanfluiting van het hulpverlenende werk dat reeds jaren gerealiseerd wordt in de sectoren die niet tot integrale jeugdhulp behoren. Bovendien gaat het voorbij aan de complexiteit van de opbouw van een vertrouwensband met jongeren in kwetsbare posities.

---

*Men schiet uit de bocht door
authentieke expertise
te negeren.*

Het is duidelijk: in dit veranderingsproces worden cliëntvertegenwoordigers misbruikt als doekjes voor het bloeden. Die benadering is bijzonder problematisch: men creëert hoogspanning tussen de uitgangsprincipes van integrale jeugdhulp en de manier waarop deze concreet gerealiseerd worden. De vrijheidsgraden om een inbreng te doen vanuit het cliëntperspectief zijn bijzonder klein want ingesnoerd vanuit opgelegde grenzen. Dat heeft alles te maken met een overdreven en halsstarrig vasthouden aan de vooraf uitgetekende krijtlijnen van dit proces. De balans tussen 'in het systeem' denken en adviezen formuleren die zich ook 'buiten het voorgeschreven systeem' bevinden, is compleet zoek. Op die manier zorgt men ervoor dat vertegenwoordigers vervreemden en na verloop van tijd afhaken. Dat kan ook empirisch onderbouwd worden: de Oost-Vlaamse reflectiegroep minderjarigen gooide ondertussen de handdoek in de ring. En van de zeven cliëntvertegenwoordigers in de Adviesraad participeren er slechts twee met enige regelmaat.

NOGMAALS AFGESCHEEPT

Wil je verandering, dan mag er niet teveel zand in de machine. We hebben dan ook begrip voor een zekere dosis instrumentalisering van de expertise van gebruikers. Tot op zekere hoogte valt te begrijpen dat de overheid als initiatiefnemer van dit vernieuwingsproces de scherpe hoeken en kanten van een kritisch gebruikersperspectief afvijlt. Er moet immers zichtbare vooruitgang worden geboekt. Maar men schiet uit de bocht door die authentieke expertise steeds te negeren. Vandaar bijvoorbeeld de hierboven beschreven weigering van middenveldorganisaties om vertegenwoordigers af te vaardigen voor de nieuwe regionale en Vlaamse participatiestructuren. Om uit de impasse te geraken, stelden dezelfde middenveldorganisaties, waaronder het Netwerk tegen Armoede, de Vlaamse Jeugdraad en het jeugdwelzijnswerk, een alternatief voor in de vorm van een autonoom 'Participatiesteunpunt Jeugdhulp voor kinderen, jongeren en gezinnen in armoede en maatschappelijk kwetsbare

situaties'. Dit voorstel werd ook opgenomen in het advies over het Actieplan Jeugdhulp van de Strategische Adviesraad Welzijn Gezondheid Gezin (SAR WGG, 2014). Inzet was en is een betere realisatie van participatie. Opnieuw werd dit voorstel lachend beantwoord op een overleg met de bevoegde administratie in Brussel: 'Wij als Beleidsteam Integrale Jeugdhulp ondersteunen jullie en jullie cliënten wel. En als jullie hulp nodig hebben met de lange documenten dan maken wij wel een samenvatting voor u.' Een scherp staaltje van overtuigde participatieve basishouding op macroniveau? Deze reactie bevestigt dat participatieve vormen van overleg niet ernstig genomen worden. De prioriteiten liggen duidelijk elders.

*Het denken in doelgroepen
zorgt voor een opbod
tussen belangengroepen.*

Uiteraard kunnen we niet voorbij aan de realiteit van die opdrachten en de structurele uitbouw van het verhaal. Maar ook hier moeten evenwichten gerespecteerd blijven. Vanuit hun bewogenheid en ervaring sluiten geëngageerde mensen zich aan bij deze overleg- en adviesstructuren. Vanuit de ambitie om hun steentje bij te dragen aan een betere jeugdhulp formuleren ze een aantal thema's en bezorgdheden rond de inhoudelijke en vormelijke aspecten van de jeugdzorg. Als die zaken systematisch niet aan bod komen, dan wordt het moeilijk om hen gemotiveerd te houden voor deelname aan overleg. Er wordt onderschat welke nefaste effecten deze top-down organisatie van integrale jeugdhulp heeft op deze overlegfora.

FOUTE DOELGROEPENBENADERING

Ook op de regionale participatiestructuren, de zogenaamde Intersectorale Regionale Overlegfora Jeugdhulp (de naam alleen al...), is het vertegenwoordigingsvraagstuk aan de orde. Deze worden nu bij decreet uitgebreid met enkele bijkomende groepen. Mensen in armoede en etnisch-culturele minderheden krijgen nu formeel een eigen vertegenwoordiging. Voorheen waren regionale adviesraden op zoek naar een diverse samenstelling binnen hun cliëntvertegenwoordigers. Naast de beperkingen die hiervoor reeds zijn meegegeven, is dit

opnieuw een dieptepunt. Het inschrijven van dit doelgroepdenken in het decreet zorgt immers voor een 'framing' dat deze groepen afzonderlijk te behandelen zijn en afzonderlijke vertegenwoordigd moeten worden.

Hoewel dit vanuit een soort bezorgdheid te begrijpen valt, is dit nogmaals een voorbeeld van hoe goede bedoelingen nefast kunnen zijn. In plaats van vertegenwoordiging beter uit te werken, kiest men voor een doelgroepgerichte vertegenwoordiging. Centrale vraag: wat is het verschil tussen de vertegenwoordiging van een minderjarige, een etnisch-culturele minderjarige of een minderjarige in armoede? Deze indeling doet fundamenteel onrecht aan het werkelijke probleem. Men lijkt op die manier tegemoet te komen aan een probleem van toegang tot de zorg voor bepaalde jongeren, maar men schiet de bal totaal mis. Deze toegang is namelijk niet het probleem van kenmerken die bij de jongere aanwezig zijn, maar van kenmerken van het zorgsysteem zelf (Bouverne-De Bie e.a., 2010).

VERDEEL EN HEERS

Hulpverlening moet zich aanpassen aan de mensen waarmee men aan de slag gaat. Men moet samen op zoek naar een gedeelde probleemdefiniëring en plan van aanpak, zonder dat vooraf al duidelijk is waartoe dat proces zal leiden. Dit betekent dat er geen vaste methode is, maar een zoektocht naar aansluiting bij mensen in kwetsbare posities. Spreken vanuit die groepen kan het best zonder dat men ze vooraf in aparte hokjes zet. Voor wie moet de vertegenwoordigers van etnische-culturele minderheden of mensen in armoede spreken? Het gaat hier toch niet over een apart soort jongeren? Door het denken in doelgroepenvertegenwoordiging zorgt men ook voor een opbod tussen belangengroepen. Toch delen ze eenzelfde doel: de ontwikkeling van een kwaliteitsvolle jeugdhulp. In de al aangehaalde vertegenwoordigingscrisis waarbij middenveldorganisaties geen vertegenwoordigers meer willen afvaardigen in de voorziene 'participatiestructuren',

probeerde de betrokken administratie ook verschillende vertegenwoordigers en belangenbehartigers tegen elkaar uit te spelen. Ze hoopten om toch hun cliënten-zitjes te kunnen invullen zodat men administratief in orde zou zijn bij de opstart van integrale jeugdhulp. Jammer genoeg is men daar ook ten dele in geslaagd.

Fundamenteel gaat het hier over de vraag hoe jongeren in kwetsbare posities voldoende inspraak krijgen in de organisatie van jeugdhulp? Hiervoor is een sterk bottom-up verhaal en een politisering van de jeugdhulp nodig. Het kan immers niet zijn dat men een structureel probleem aanpakt door op microniveau de jongeren en hun ouders verantwoordelijk te stellen voor 'hun' kwetsbare situatie (Naert en Colle, 2014). In een vernieuwingsproces kan de inbreng van het cliëntperspectief het verschil maken. Vanuit belendende sectoren is het niet altijd evident om die hooggespannen verwachtingen waar te maken omdat deze taak moet gerealiseerd worden naast vele andere hoofdopdrachten. Komt er ondanks de geleverde inspanningen toch geen return voor de kinderen en jongeren, dan is het moeilijk om de boog gespannen te houden. De grootste valkuil is een ontspoorde instrumentalisering van de gebruikersgroepen die participeren. Hierbij wordt onvoldoende rekening gehouden met de interne dynamiek van deze groepen die belast worden met oneigenlijke taken. Authentieke verhalen, signalen en getuigenissen worden dan gerecupereerd om een beleidsproces te legitimeren. Enkel thema's en adviezen die passen in de door de overheid geprefabriceerde doelstellingen krijgen een kans, de andere verdampen onderweg.

OVER EEN ANDERE BOEG

In dit beleidsproces moet men meer ruimte vrijmaken voor de expertise en beleving van kinderen, jongeren en hun gezinnen. Wat is anders de zin en meerwaarde van participatie? Via dit kanaal verwacht je toch informatie, inzichten en veranderings-

adviezen die je vooraf niet of te beperkt had ingeschat? Echte participatieprocessen laten ruimte voor herdefiniëring van vooraf opgebouwde structuren en verwachtingen. Dit betekent dat de mensen die deelnemen ook zelf mee het kader kunnen uitbouwen. Dat vergt een geloof en investering in discussiefora die de stem van jongeren of ouders naar boven halen en waar jongeren en hun ouders ook echt betrokken worden via eigen verhalen, woorden, bezorgdheden en signalen. De groepen in de meest kwetsbare posities hebben lak aan complexe systemen waar hun rechten goed verborgen liggen in talige instrumenten. Ze hebben nood aan nabijheid, aan mensen die openstaan voor hun verhaal. We verwijzen hiervoor nogmaals naar het voorstel dat op tafel gelegd werd door een grote groep van middenveldorganisaties en actoren rond het oprichten van een participatiesteunpunt, maar ook naar de vraag naar trajectbegeleiders die de participatieve ruimte kunnen ondersteunen en bewaken.

Fundamenteel gaat het over de vraag hoe jongeren in kwetsbare posities voldoende inspraak krijgen?

Vanuit zo'n perspectief kan dan fundamenteel bevestigd worden hoe jeugdhulp georganiseerd en aangeboden wordt. We moeten ons bewust zijn van de moeilijkheidsgraad van de ontwikkelingen in de jeugdhulp en bij uitbereiding de hulpverlening. Vertegenwoordiging vergt ook verder denkwerk. Het vertegenwoordigingsmodel is in zijn huidige vorm geschoeid op de leest van bestaande sectoren en structuren. Als we niet bereid zijn die in vraag te stellen vanuit de inbreng van jongeren zelf, dan blijft participatie dode letter. Bovendien moet de organisatie van vertegenwoordiging los staan van de andere belangenpartijen. Vertegenwoordigers die ondersteund worden door stafmedewerkers van integrale jeugdhulp of door mensen vanuit de betrokken sectoren, zitten soms gevangen in loyaliteiten om vrijuit te spreken. Als men wil dat elke stem aan bod komt, dan zorgt men er best voor dat er eigen ondersteuningsstructuren kunnen ontstaan van onderuit en dat deze autonoom kunnen werken. Indien men echt begaan is met de stem van

kinderen en jongeren in de jeugdhulp dan moeten dit duidelijke signaal ter harte nemen. En precies op dat punt gaat integrale jeugdhulp voortdurend de mist in. Een uitspraak van een stafmedewerker van het Beleidsteam is tekenend: 'Eens de structuren opgezet zijn en alles draait een beetje, dan zal je zien dat het plaatje klopt, dan zal er ook meer ruimte zijn voor het perspectief van cliënten.' Maar zo simpel is dat niet. Participatie maak je waar of niet, je zet dit niet zomaar on hold. Het is net zo'n soort denken dat fundamenteel indruist tegen het versterken van mensen.

Jan Naert is onderzoeker aan de vakgroep Orthopedagogiek van de Universiteit Gent. Hilde Linssen is stafmedewerker voor het Netwerk tegen Armoede. Rein Haudenhuyse is als post-doctoraal onderzoeker verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Allen zijn, onder andere via participatie aan adviesraden, van nabij betrokken bij integrale jeugdhulp. Reageren op deze bijdrage kan via J.Naert@UGent.be

---

Verwijzingen

- Bouverne-De Bie, M., Roets, G. & Roose, R. (2010), 'Kinderrechten en kinderarmoede', Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten, 5, 261-26.*
- Carrette, V. (2009), Evaluatie van het groeiproces naar structurele cliëntparticipatie in de integrale jeugdhulp, Deel 2 Evaluatie, Brussel, Kenniscentrum Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.*
- Crombez, J. & De Wachter, E. (2011), Kansen voor kinderen: een weg voor het jongerenwelzijn in Vlaanderen, Antwerpen, Garant.*
- Naert, J. & Colle, P. (2014), Waar gaan ze naartoe? Trajectbegeleiding van jongeren in een risicomaatschappij, Tielt, LannooCampus.*
- Integrale Jeugdhulp (2013), Visie op participatie in Integrale jeugdhulp. Werktekst overleg cliëntvertegenwoordigers op Vlaams niveau, onuitgegeven document van cliëntvertegenwoordigers uit alle regio's IJH en uit de Adviesraad, Brussel, Integrale Jeugdhulp.*
- Van Gijsegem, A. (2011), 't Accent van de cliënt. Vormingsprogramma, Integrale Jeugdhulp Oost-Vlaanderen i.s.m. Uit de Marge.*
- SAR WGG (2014), Advies Actieplan Jeugdhulp, Brussel, Strategische Adviesraad Welzijn, Gezondheid en Gezin.*